

Ekologija kao najveći religijski izazov u XXI stoljeću

U povodu Sedmog zasjedanja Parlamenta svjetskih religija i proširenja „Deklaracije o svjetskom etosu“

Alen Kristić

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Sažetak

Tokom Sedmog zasjedanja Parlamenta svjetskih religija u Torontu krajem prošle godine došlo je do proširenja „Deklaracije o svjetskom etosu“ poglavljem o dobrovoljnom obavezivanju na kulturu održivosti i brige za Zemlju, koja počiva na prastaraj smjernici zajedničkoj svim religijskim, duhovnim i kulturnim tradicijama čovječanstva: *Ne smiješ biti pohlepan!* Ili formulirano pozitivno: *Misli na dobro svih!* Na taj način sudionici i sudionice Sedmog zasjedanja Parlamenta svjetskih religija sugerirali su da će upravo ekologija predstavljati najveći izazov čovječanstva u XXI stoljeću. U ovom eseju se na tom tragu pledira za hitno razvijanje svijesti o tome da na taj način ekologija postaje i najveći izazov za svjetske religije u XXI stoljeću. U tom bi smislu religiozni muškarci i žene trebali uložiti krajnje napore da u svojoj vlastitoj religijskoj tradiciji iznova otkriju, u velikoj mjeri zaboravljeni, ekološki kapital i da ga počnu iznova usvajati pretakanjem u konkretne i kreativne oblike zaštite okoliša, otvorene za saradnju s različitim ekološkim akterima i akterkama religioznog i neregioznog profila u duhu samokritičnosti i poučljivosti. U tom uvjerenju esej pruža početne uvide u ekološki kapital židovstva, kršćanstva i islama, i to s ilustrativnim naznakama što je od ekološkog kapitala židovstva,

kršćanstva i islama naročito relevantno s obzirom na savremene oblike ekološkog kriminala, koji su neraskidivo povezani sa sve većom socijalnom bijedom i oružanim sukobima u svijetu. Esej završava ukazivanjem na dvije vjernice, koje su nadahnute vlastitom religijskom tradicijom i uz vješto korištenje različitih ekoloških resursa, postale istaknute borkinje za ekološku pravdu, a time ujedno i borkinje za ljudska prava, naročito prava žena, socijalnu pravdu, demokratizaciju, pomirenje i nenasilje. U njihovim se likovima zrcale nužne sastavnice autentičnog portreta svakog vjernika i vjernice u XXI stoljeću, prije svega spoznaja da ekološka svijest pretočena u konkretne oblike borbe za zaštitu okoliša ne predstavlja suvišni dodatak vjerničkoj egzistenciji nego jedan od njezinih prijeko potrebnih društveno odgovornih izdanaka, štoviše izdanak bez kojeg će svaki govor o autentičnoj vjeri ubuduće s pravom biti prokazan kao puka laž, u službi samozavaravanja ili obmanjivanja drugih svejedno.

U listopadu 2018. godine u Torontu je održano Sedmo zasjedanje Parlamenta svjetskih religija. Tokom tog zasjedanja proslavljena je i dvadeset peta godišnjica nastanka „Deklaracije o svjetskom etosu“¹, koja je svečano proglašena tokom Drugog zasjedanja Parlamenta svjetskih religija u Čikagu (Chicago) 1993. godine, a čiji je nacrt izradio prestižni katolički teolog švicarskog porijekla Hans Küng².

Premda je obilježena vremenom u kojem je nastala „Deklaracija o svjetskom etosu“ nije niti „prevladana“ niti nadomještena sličnim dokumentom, pa projekt svjetskog etosa, iznikao iz nje, čak i dvije i po decenije nakon njezinog proglašenja još uvijek predstavlja važan „projekt“, baštinu i zadaću globalnog karaktera, koja priziva raznolike i domišljate konkretizacije u različitim lokalnim, strukovnim ili znanstvenim oblastima.

Štoviše, hitnosti i presudnosti projekta svjetskog etosa za budućnost ne samo ljudskog roda nego i samog planeta Zemlje danas smo znatno svjesniji nego u doba njegovih začetaka, čemu su posljednjih desetljeća

¹ Usp. *Deklaracija o svjetskom etosu*, u: Alen Kristić (ur.), *Svjetski etos: Dokumenti - utemeljenja - primjene*, TPO fondacija, Sarajevo, 2014, str. 41–56.

² Usp. Hermann Häring, *Hans Küng - Nekonformistički mislilac, sistematičar i vizionar: Cjelovit pogled na njegov stvaralački opus*, u: Alen Kristić (ur.), *Svjetski etos: Dokumenti - utemeljenja - primjene*, TPO fondacija, Sarajevo, 2014, str. 13–37.

pridonijele bolno otrežnjujuće globalne krize, nadasve kriza svjetske politike – upravo svjedočimo raspadu globalnog svjetskog poretka – i kriza svjetskog gospodarstva – upravo se sučeljavamo s najavama nove globalne finansijske krize – a i jedna i druga kriza u konačnici izviru iz sveobuhvatne i sveprožimajuće etičke krize.³

Kao podsjetnik ne samo na fundamentalnu etičku srodnost religija nego i na fundamentalnu etičku srodnost ljudskog roda općenito „Deklaracija o svjetskom etosu“ još uvijek nas proročki poziva na povratak toj prastarj mudrosti, položenoj u samim fundamentima etičke baštine čovječanstva, kako bismo zajedničkim nastojanjima, baš polazeći od nje, pridonijeli začinjanju etičke revolucije u svijesti čovječanstva i osmišljavanju održivih modela ponašanja čovječanstva u ključnim područjima ljudskog života, poput obitelji, obrazovanja, gospodarstva, znanosti, tehnike, politike, kulture ili religije.

Proširenje „Deklaracije o svjetskom etosu“

Premda još uvijek predstavlja referentan i fundamentalan tekst „Deklaracija o svjetskom etosu“ je otvorena osuvremenjenju, i to prije svega zbog novih i sve složenijih izazova pred kojima se čovječanstvo nalazi i koji u pitanje ne dovode samo opstanak čovječanstva nego i opstanak samog planeta Zemlje. Na tom je tragu tokom Sedmog zasjedanja Parlamenta svjetskih religija prošle godine došlo do proširenja „Deklaracije o svjetskom etosu“, čija dva glavna stupa čine načelo ljudskosti i načelo uzajamnosti, poznato kao i „zlatno pravilo“, a na njih su se do sada nadovezivale četiri prastare i neopozive smjernice, zajedničke svim religijama i etičkim tradicijama čovječanstva – Poštuj život!, Postupaj pravedno i pošteno!, Govori i postupaj istinoljubivo! i Poštujte i ljubite jedni druge. – čijom je konkretizacijom „Deklaracija o svjetskom etosu“ pokušavala eksplicirati što to danas znači biti čovječan na istinit način, pozivajući nas na dobrovoljno obavezivanje na kulturu nenasilja i strahopoštovanja pred svekolikim životom, na kulturu solidarnosti i pravednog gospodarskog poretka, na kulturu tolerancije i života u istinoljubivosti i na kulturu ravnopravnosti i partnerstva muškaraca i žena.

³ Usp. Karl-Josef Kuschel, *1993–2013: 20 godina Deklaracije o svjetskom etosu: Temeljne nakane nekoć - izazovi danas*, u: Alen Kristić (ur.), *Svjetski etos: Dokumenti - utemeljenja* - primjene, TPO fondacija, Sarajevo, 2014, str. 257–284.

„Deklaracija o svjetskom etosu“ sada je proširena upravo u tom dijelu i to dodavanjem još jedne prastare i neopozive smjernice – Misli na dobro svih! – pa nas ona sada još izričitije poziva na dobrovoljno obvezivanje na kulturu održivosti i brige za Zemlju. Iz tog razloga u nastavku donosimo prvi prijevod novog dijela „Deklaracije o svjetskom etosu“ s engleskog na naš jezik:

Obvezivanje na kulturu održivosti i brige za Zemlju

„Nebrojeno mnoštvo muškaraca i žena u svim regijama i religijama nastoji živjeti u duhu uzajamne harmonije, uzajamne ovisnosti i poštivanja Zemlje – njezinih živih bića i ekosustava. No, unatoč tome, u većini dijelova svijeta onečišćenje okoliša zahvaća tlo, zrak i vodu. Deforestacija i prekomjerno oslanjanje na fosilna goriva doprinosi klimatskim promjenama. Uništavaju se biljna i životinjska staništa, a različite vrste životinja love se do istrebljenja. Prekomjerna eksploatacija i nepravedno korištenje prirodnih resursa uvećava ljudske sukobe i siromaštvo, uništavajući pritom i druge oblike života. Premda najmanje utječe na to, prečesto je upravo najsiromašnije stanovništvo izloženo posljedicama štete, koja je nanesena zemljinoj atmosferi, tlu i okeanima.

A. U religijskim, duhovnim i kulturnim tradicijama čovječanstva zatičemo smjernicu: Ne smiješ biti pohlepan! Ili formulirano pozitivno: Misli na dobro svih! Razmislimo iznova o posljedicama te smjernice: Trebamo se brinuti – koristeći svoje nabolje sposobnosti – za potrebe i blagostanje drugih, uključujući i djecu, koja žive danas, i onu, koja će se tek roditi. Zajedno s njezinim ograničenim resursima, Zemlju dijeli jedna – naša – ljudska obitelj. Pozivajući nas na poštivanje i brigu, Zemlja uzdržava i nas i mnoge druge oblike života. Mnoge religijske, duhovne i kulturne tradicije smještaju nas unutar mreže života, protkane uzajamnom ovisnošću. One nam istodobno pripisuju osobitu ulogu i svjedoče o tome da nas naš dar znanja i različitih vještina obvezuje da ih koristimo mudro s ciljem promicanja općeg dobra.

B. U granicama svojih mogućnosti, svi smo dužni na najmanju moguću mjeru svesti svoj utjecaj na Zemlju, ne odnositi se prema živim bićima i okolišu kao pukim predmetima za osobnu korist i uživanje i uzimati u obzir posljedice naših čina na buduće generacije. Pažljivo i

razborito korištenje resursa počiva na poštenju tokom potrošnje, pa uvažava granice onoga što ekosistem može podnijeti. Gdje god se naučava bezobzirna dominacija ljudskih bića nad Zemljom, gdje god se tolerira zloupotreba okoliša i gdje god razvoj prekoračuje održive granice, tamo smo dužni usprotiviti se, promijeniti svoju praksu, a svoj životni stil učiniti umjerenijim.

C. Mlade trebamo ohrabrivati na spoznaju da dobar život nije život prekomjerne potrošnje ili gomilanja materijalnih dobara. Dobar život smjera ravnoteži vlastitih potreba, potreba drugog i zdravlja planete Zemlje. Obrazovanje o okolišu i održivom životu treba postati dio školskih programa u svim zemljama svijeta.

D. Biti čovječan na istinski način, to u duhu naših religijskih, duhovnih i kulturnih tradicija znači sljedeće: Naš se uzajamni odnos, kao i odnos sa živim svijetom oko nas, treba temeljiti na poštivanju, brizi i zahvalnosti. Sve nas tradicije poučavaju da je Zemlja izvor divljenja i mudrosti. Njezina životnost, raznolikost i ljepota uzdržavane su iz odgovornosti za svakoga od nas, uključujući i one, koji će doći nakon nas. Globalna ekološka kriza ozbiljna je i sve dublja. Planet i njegovi brojni oblici života nalaze se u opasnosti. Vrijeme ističe. Moramo djelovati s ljubavlju i sućuti, u korist pravde i poštenja – za procvat čitave planetarne zajednice.“⁴

Najveći izazov u XXI stoljeću

Dakako, „Deklaracija o svjetskom etosu“ u svom novom dijelu sadržajno ne iznosi ništa novo, no ističući dodatno ekološka pitanja, kao u naše vrijeme prijeko potrebno područje etičkog propitivanja i djelovanja, a to znači prije svega propitivanja i djelovanja u području politike i gospodarstva, „Deklaracija o svjetskom etosu“ snažno naznačuje da će upravo ekologija u XXI stoljeću predstavljati najveći izazov za cjelokupno čovječanstvo, pa time dodatno osnažuje i svoju proročku dimenziju i to u kontekstu nimalo bezazlenih i krajnje kontroverznih političkih narativa koji negiraju čak i fenomene poput klimatskih promjena.

⁴ <https://parliamentofreligions.org/parliament/global-ethic/fifth-directive>

Da je taj uvid „Deklaracije o svjetskom etosu“ tačan i da je njezin krik – „Vrijeme istječe!“ – opravdan, to uvjerljivo pokazuje čak i letimičan pogled na podatke, koji ilustriraju zastrašujući obim i pogubnost ekološke krize, primjerice kad je riječ o posljedicama onečišćenja: Onečišćenje okoliša jedan je od najčešćih uzročnika smrtnosti, a od tog problema ne pati samo više od 100 miliona ljudi diljem svijeta nego svake godine smrtno stradava više od milion morskih ptica i 100 miliona sisavaca. Više od milijardu ljudi diljem svijeta nema pristup pitkoj vodi, a njih pet hiljada svaki dan umire od posljedica onečišćene vode. Više od tri miliona djece do dobi od pet godina svake godine umire od posljedica onečišćenog okoliša. Više od 100 mutagenih i kancerogenih pesticida dospijeva u okoliš, zrak, vodu ili tlo, a već danas u rezervama podzemne pitke vode možemo naći prosječno 73 pesticida različitog hemijskog sastava.⁵

Sve to ekologiju neumitno čini i najvećim izazovom za svjetske religije, sve religiozne žene i muškarce, u XXI stoljeću. Razvoju ekološke svijesti, o kojoj ovisi budućnost planete Zemlje, svoj bi doprinos pod hitno morali dati i religiozni muškarci i žene. To je naročit izazov za pripadnike i pripadnice židovstva, kršćanstva i islama i to na temelju ekološkog kapitala položenog i nažalost uveliko zaboravljenog u njihovim religioznim tradicijama.

Poštovanje okoliša za vjernike abrahamskih religija trebalo bi izvirati iz njihove zajedničke vjere u Boga Stvoritelja. Kao djelo dobrog Boga, i stvoreni je svijet, sam okoliš, dobar, pa bi čovjekov odnos prema njemu morao biti potvrđan. Čovjek kao namjesnik ili namjesnica Božija na zemlji, kako se čovjekovo posebno dostojanstvo formulira u islamu, ili kao slika Božija, kako se čovjekovo posebno dostojanstvo formulira u židovsko-kršćanskoj tradiciji, nije pozvan na sebično uništavanje i bezobzirno iskorištavanje prirode nego na odgovorno čuvanje prirode, i to kao povlašten božanski partner odnosno su-stvaratelj u stvaralačkom božanskom djelu, koje niti jednog časa ne prestaje. Dakle, čovjek ne može poštovati svog Stvoritelja, ako ne poštuje sva njegova stvorenja!

Vjernici i vjernice abrahamskih religija iznova bi trebali otkriti da razvijena ekološka svijest nije nešto suvišno ili naknadno dodano vjeri

⁵Usp. Nevenko Herceg & Svjetlana Stanić-Koštroman & Mario Šiljeg, Čovjek i okoliš, HAZU & Sveučilište Sjever & Synopsis, Mostar & Koprivnica & Zagreb & Sarajevo, 2018, str. 188.

nego njezina sastavna i neporeciva sastavnica. Na tom putu trebali bi biti spremni ponizno učiti i od pripadnika drugih religija i religioznih pokreta, no ništa manje i od različitih nereligioznih ekoloških aktera i akterki. Kao svoj specifičan doprinos u savremene rasprave mogli bi unijeti i pitanje o tome u kojoj su mjeri uzajamno povezani zaborav teocentričnosti i razvoj bahato sebičnog antropocentrizma, ne bježeći pritom ni od pitanja koliko je u židovstvu, kršćanstvu i islamu dominantno zastupani antropocentrizam doista u duhovnom dosluhu sa svetim spisima tih religija i nije li tim spisima u konačnici bliži ekocentrizam, koji ne poništava nego u sebe uključuje antropocentrizam, a na koji izravno upućuju naročito mistične tradicije dotičnih religija.

No, da bi pripadnici i pripadnice židovstva, kršćanstva i islama u konačnici doista mogli pridonijeti prijeko potrebnom ekološkom zaokretu na razini cjelokupne ljudske civilizacije – od rasipnosti prema skromnosti i od sebičnosti prema solidarnosti – morat će prije svega poduzeti, i to u duhu samokritičnosti i poučljivosti, tri usko povezana koraka, koja bi trebala natkriljivati i prožimati proročka odvažnost, bez koje su i židovstvo i kršćanstvo i islam tek blijeda karikatura onoga što bi zbilja trebali biti:

iznova otkriti ekološki kapital u vlastitoj religijskoj tradiciji, koja nije nikakav monolit nego razgranata krošnja odnosno veličanstven dvorac s mnoštvom zaboravljenih prolaza, podzemnih hodnika i dvorana, nerijetko napućenih neslućenim ekološkim kapitalom,

otkriveni ekološki kapital kreativno usvajati pretakanjem u konkretne modele ponašanja i djelovanja sučelice savremenim ekološkim izazovima pred kojima se nalazi cjelokupno čovječanstvo,

zajedno sa svim ekološki osviještenim pojedincima i skupinama, neovisno o tome jesu li ili nisu religiozni, razvijati različite i kreativne oblike saradnje s ciljem zaštite i obnove okoliša, a time i s ciljem osiguranja ne samo budućnosti čovječanstva nego i budućnosti čitavog planeta Zemlje,

odvažnost za nepotkupljivo protivljenje strukturama i skupinama, koje u pravilu ne stoje samo iza ekološkog kriminala nego i drugih zala savremene civilizacije, nadasve ratova i socijalne nepravde, neprestano crpiti iz fundamentalne usidrenosti u Boga.

Iz tog razloga u nastavku letimičan pogled na ekološki kapital židovstva, kršćanstva i islama, koji u pravom smislu riječi istom treba iznova raskriti i kreativno usvojiti osmišljavanja praktičnih, održivih i za dijalošku saradnju osposobljenih modela borbe za obnovu i zaštitu okoliša.

Ekološki kapital židovstva

Premda Božija volja objavljena židovskom narodu u Tori, na kojoj počiva savez židovskog naroda i Boga, obiluje posrednim i neposrednim ekološkim momentima, ekološki kapital židovstva prvenstveno počiva na vjeri da je Bog jedini Stvoritelj svemira. No, važna specifičnost židovskog vjerovanja ogleda se u tome što u njegovom izvorištu, a time i središtu, nije vjera u Boga Stvoritelja nego vjera u Boga Izbavitelja, jer su Židovi vjeru u Boga Stvoritelja razvili tek stotinama godina nakon povijesnog iskustva osloboditeljskog Božijeg djelovanja, konkretno izbavljenja židovskog naroda iz egipatskog ropstva. Premda prva po redosljedju, izvješća o stvaranju u Tori tako su po vremenu nastanka kasnijeg datuma od izvješća o izbavljenju iz egipatskog ropstva i sklapanja saveza na Sinaju.

Dakle, kod Židova vjera u Boga Izbavitelja vremenski prethodi vjeri u Boga Stvoritelja, pa je potonja posljednja i sveobuhvatna posljedica prve. Već to u kontekstu ekološkog kapitala židovstva otvara pretpostavke za uvid, koji će u židovskoj tradiciji kasnije i biti do kraja obrazložen, da je ekologija, kao pitanje očuvanja stvorenog svijeta, nerazdvojiva od pitanja slobode, nadasve u njezinom socijalnom obličju, odnosno da su tvorci socijalne bijede, iz koje izvire i nesloboda u području političkog, u pravilu ujedno i tvorci ekološkog kriminala ili, formulirano pozitivno, da su ekološka i socijalna osviještenost neraskidivo povezane, pa je pogubno razdvojeno promatrati ekološka nastojanja i borbu za socijalnu pravdu.

Iako u židovskoj tradiciji prevladava odnos Boga i čovjeka, a ne, kao u nekim drugim religijskim tradicijama, odnos Boga i prirode, priroda je kao Božije stvorenje oduvijek privlačila Židove. O tome na posebno upečatljiv način svjedoče Psalmi. Psalm 19 započinje: „Nebesa slavu Božiju kazuju, naviješta svod nebeski djelo ruku njegovih.“. Svekoliko stvorenje, čitava je priroda uključena u slavljenje Boga i priznanje Božije vlasti nad prirodom (Ps 148). Priroda je Božije vlasništvo, jer ju je Bog

stvorio: „Tvoja su nebesa i Tvoja je zemlja, zemljin krug Ti si saznao i sve što je njemu; sjever i jug Ti si stvorio...“ (Ps 89,12). Čak i priroda poznaje osjećaj strahopoštovanja pred Bogom (Ps 69,9). Ona izražava radost ili tugu ovisno o vjernosti ili nevjernosti židovskog naroda spram saveza sklopljenog s Bogom (Am 1, 2 ili Iz 14,7–8). Bog se providonosno brine za sva živa bića (Ps 147, 9–11). O Bogu, a ne o čovjeku, ovisi sve stvoreno, jer Božija mudrost uzdržava sva stvorenja, koja obitavaju u jedinstvu i skladu na zemlji: „Sakriješ li lice svoje, tad se rastuže; ako dah im oduzmeš, ugibaju, i opet se u prah vraćaju. Pošalješ li dah svoj, opet ustaju, i tako obnavlja lice zemlje. (Ps 104, 29). Bog ljubi sva stvorenja (Mud 11, 24).⁶

No, upozoravajući o redu, skladu i čudesnoj ljepoti prirode, nijedan sveti židovski spis, pa ni Psalmi, ne slavi prirodu zarad nje same, nego zato što na jedinstven način upućuje na svog božanskog Stvoritelja, Upravitelja i Uzdržavatelja. Priroda je pokazatelj Božije stvoriteljske svemoći. Počevši od Tore, pa nadalje u židovskoj tradiciji, priroda je neprestano povod hvale Bogu: „Imaš stvorenja koja uspijevaju u moru i imaš stvorenja koja uspijevaju na kopnu; kad bi se ona morska popela na kopno, odmah bi uginula, a kad bi se ona kopnena spustila u more, odmah bi uginula. Imaš stvorenja koja uspijevaju u vatri i imaš stvorenja koja uspijevaju u zraku; kad bi ona vatrena dospjela u zrak, odmah bi uginula, a kad bi ona iz zraka došla u vatru, odmah bi uginula. Kako su brojna tvoja djela, TI!“ (Rabi Akiva iz II stoljeća).⁷

Na židovsku vjeru u Boga Stvoritelja nadovezuje se i židovsko vjerovanje da je sve što je Bog stvorio dobro, kao što je i sam Bog dobar (Ps 100, 5). U izvješću o stvaranju u Post 1 šest puta se izričito ponavlja da je dobro sve što je Bog stvorio. Bogu, kojemu se isključivo pripisuje čin stvaranja u Post 1, jedinom je i moguće proniknuti posljednju tajnu prirode (Job, 28, 23–27).

No, biblijski izvještaj o stvaranju, premda koristi mitski jezik, ne preuzima mitsku sliku okolnih naroda, u okviru koje se priroda ili pojedini prirodni fenomeni pobožanstvenjuju. Za biblijskog pisca nema sumnje, čak i stvorenja tako važna za ljudski život, kao što su mjesec, sunce i zvijezde, samo su Božija stvorenja i ne bi smjela biti predmet

⁶ Usp. „Priroda (ekologija)“ u: *Leksikon temeljnih religijskih pojmova: Židovstvo - kršćanstvo - islam*, Prometej, Zagreb, 1995, str. 385.

⁷ Usp. *Isto*.

našeg obožavanja. Odvrćući od vjere u nebeska tijela kao božanstva, Tora podsjeća: „Podignite oči i gledajte: tko je to stvorio? Onaj koji nabroj izvodi vojsku njihovu i koji ih sve zove po imenu.“ (Iz 40, 26). Zametak je to procesa, koji će se kasnije nazvati prosvjetiteljstvom, a iznova pokazuje koliko je ekološki kapital židovstva od samog početka bitno nabijen i političkim konotacijama, u slučaju izvješća o stvaranju otvaranjem prostora za čovjekovu slobodu od idolopokloničkog stava spram prirodnih, ali i istodobno i političkih struktura i fenomena.

Priroda dragovoljno, primjerice masline ili vinova loza, služi ljudima, darivajući im sredstva za obredno štovanje Boga: ulje, plodove ili vino (Suc 9, 8–13). Bog prirodu koristi i kao sredstvo kazne i pouke Židova ukoliko grešnim djelima krše propise Zakona. Kao jedini vlasnik prirode, Bog jedino posjeduje vlast i pravo razarati prirodu (Ps 29, 5–6). Na taj način priroda postaje svjedok dramatičnog odnosa židovskog naroda prema Bogu, njegove vjernosti i nevjernosti savezu: „Bog je objavio nebu i zemlji kako bi trebali biti svjedoci ako čovjek griješi“ (Jalkut Šimoni I, 27). Ponekad židovska tradicija upućuje upravo na prirodu i životinje, koje žive u savršenom skladu s Božijom voljom i zakonom, kad želi poučiti čovjeka da čini isto.⁸

No, i prema židovskim svetim spisima, naročito Post I, čovjek kao „slika Božija“ zauzima povlašteno mjesto u prirodi. Kao „slika Božija“ čovjek od Boga dobiva vlast da zemlju „sebi podvrgne“ i da „vlada ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima“ (Post I, 28). Premda spram svemira sićušan, čovjek prema Bibliji uživa iznimnu čast: „Ti ga učini malo manjim od Boga, slavom i sjajem njega okruni. Vlast mu dade nad djelima ruku svojih, njemu pod noge sve podvrgnu“ (Ps 8, 6–7). No, biblijsko veličanje čovjeka može se tumačiti kao opravdanjem čovjekova ugrožavanja i sebičnog iskorištavanja prirode samo ukoliko se promatra odvojeno od ostatka Biblije. Antropocentričnost, nazočna u Bibliji, nije sebična i nije okrenuta iskorištavanju stvorenja od strane čovjeka. Biblija podsjeća na čovjekovu malenost, pa čak i izražava duboku zapitanost nad mjerom pozornosti, koju Bog poklanja čovjeku (Ps 8, 5).

Dakle, Bog čovjeku kao kruni stvorenja povjerava stvorenje, koje je dobro, no povjerenje dobiveno od Boga ne dopušta čovjeku razarati i iskorištavati prirodu nego ga obavezuje da štiti i čuva svijet koji je Bog stvorio. Prema židovskom shvaćanju, čovjek može, pa čak i treba

⁸ Usp. *Isto*, str. 386.

posvetiti zemlju, prirodu samu, opsluživanjem propisa Božijeg zakona. Na temelju dara uma („de'a“) čovjek je obavezan na odgovorno ponašanje prema svemu stvorenom u skladu s voljom Božijom objavljenom u Tori.

Odnos vjernika s Bogom niti jedne od abrahamskih religija nije tako usko povezan sa zemljom kao što je to slučaj kod Židova. Pri sklapanju saveza, Bog židovskom narodu obećava zemlju. Zemlja pripada Bogu, a Bog je daje izabranom narodu u okviru saveza. Različite zapovijedi Biblije vezane uz zemlju čuvaju svijest da je istinski odnosno punopravni vlasnik zemlje Bog i da je On izvor njezine plodnosti. Zemljoposjednik je Bog, a Izraelci radove na zemlji vrše tek kao zemljoradnici najamnici.

Iz tog razloga biblijske zapovijedi Židove obvezuju da prvine svega (desetinu) daruju Bogu (prve plodove ili prvo mlado od stoke). Na taj način Židovi pokazuju da priznaju Božije vlasništvo nad zemljom i osiguravaju plodnost zemlje u narednom periodu. Sveti židovski spisi posebnu pažnju posvećuju drveću (Lev 19, 23–25). Od voćki Židovi trebaju jesti tek pete godine, dok se četvrte godine plodovi žrtvuju Bogu, a prve tri godine se ne jedu. U Židova je, kao što ukazuju navedene i njima slične biblijske zapovijedi, duboko ukorijenjena svijest o povezanosti poštivanja zakona Tore i plodnosti zemlje. Dok Židovi poštuju volju Božiju, objavljen u Zakonu, zemlja će biti plodna i darivat će ljudima sve potrebno za život. U protivnome, zemlja će ljudima uskratiti svoje plodove. Za kaznu za velika nevjerstva, Bog dopušta čak progon izabranog naroda iz Svete zemlje. Dakle, vitalnost Božijih stvorenja, cjelokupne prirode, direktno je ovisna o moralnoj kvaliteti življenja naroda. Iz tog razloga biblijske zapovijedi povezane s okolišem ujedno zapovijedaju i socijalnu pravdu, stav solidarnosti s marginalnima u društvu i bezemljašima.⁹

No, osnovno pravilo odnosa prema prirodi za sve naraštaje stasale u biblijsko-talmudskoj tradiciji glasi: „nemoj uništavati“ („bal tašhit“). Kao uzor za to istaknut je primjer samog Boga. Kad se gradio „Šator sastanka“, Bog je naredio da se koristi bagremovo drvo (Izl 26,15). Židovski Midraš ovako objašnjava zašto Bog izabire baš bagremovo drvo: „Ako je već Kralj nad kraljevima, kojemu sve pripada, kad je zapovijedio da se načini stan, naredio da se treba donijeti samo drvo, koje ne donosi ploda, onda vi to još manje smijete činiti.“ Posve isto načelo nalazimo

⁹ Usp. *Isto*.

u Pnz 20, 19 kad se zabranjuje uništavanje stabala opkoljenog grada ili u Pnz 22, 6 kad se zabranjuje ubijanje majke s pticima u gnijezdu. Dakle, biblijsko-talmudska tradicija strogo zabranjuje svako obijesno ili lakomisleno uništavanje prirode i njezinih darova od strane čovjeka. Tora je svjesna ne samo ovisnosti čovjeka i prirode nego i činjenice da se ne može poštovati Stvoritelja, ako se ne poštuje njegovo djelo.¹⁰

Život drevnih Židova bio je duboko obilježen i ritmom prirode, a u skladu s njim oblikovali su se mnogi židovski rituali i simboli, u koje je položena ekološka mudrost židovske tradicije. Povlašteno mjesto zauzima svakako svetkovanje šabata, izvornog ekološkog obreda u židovstvu, čija relevantnost, pa i u sekulariziranom obličju, nije opala ni u savremenom svijetu. Šabat je, kao i svi drugi židovski blagdani, posveta vremena, a veći je od svih drugih židovskih blagdana, jer ga je posvetio sam Bog.

Opće značenje šabata, kao temelja jednobožačkog vjerovanja prema židovstvu, sadržano je u podsjećanju na stvaranje svijeta i svjedočenju pred ljudima da je Bog stvorio svijet. (Izl 20, 8). Uže shvaćen, šabat je podsjećanje na izlazak iz Egipta (Pnz 5, 14), jer prijelaz iz rada u odmor podsjeća na prijelaz iz ropstva u slobodu. No, šabat istodobno ističe jednakost svih ljudi, no i brigu za sva stvorenja i životinje, koje pomažu čovjeku, jer je i njima potreban odmor: „Šest dana radi svoj posao, a sedmoga dana nemoj raditi, kako bi se odmorio tvoj bik, tvoj magarac i predahnuo sin tvoje služavke i pridošlica. (Izl 23, 12). Pored toga, šabat je okrenut produblivanju čovjekova odnosa s Bogom i učvršćivanju i jačanju obiteljskih veza.¹¹

Sve je to još jače izraženo u uspostavi sedme godine oprostjenja („shemittah“), koja u sebe ujedinjuje poštivanje okoliša, obredne propise i socijalnu pravdu (Pnz 15). U toj godini Židovi su obavezni oprostiti sve dugove svojim dužnicima i do tada obrađivanoj zemlji dopustiti počinak kako bi priroda obnovila svoju snagu i vitalnost. Koliko li je to samo relevantno i u savremenom kontekstu sve većih dugovanja osiromašenog Juga spram sve bogatijeg Sjevera?

Naravno, ekološka svijest prisutna je i kod savremenih židovskih mišlica unutar različitih židovskih zajednica. Odgovornost prema prirodi

¹⁰ Usp. *Isto*.

¹¹ Usp. Kotel Da-Don, *Židovstvo: Život - teologija - filozofija*, Profil, Zagreb, 2004, str. 247–275.

na temelju tradicionalne židovske etike zagovarao je već utemeljitelj moderne židovske ortodoksije Samson Raphael Hirsch (1808–1888). Ljudsku vjerničku odgovornost prema prirodi zagovara i Yosef Dov Soloveitchik (1903–1993), duhovni predvodnik židovske ortodoksije XX st.

No, najutjecajniji židovski ekološki mislilac je Abraham Joshua Heschel (1907–1972). Vrijedan spomena je i ekolog židovski mislilac Arthur Waskov od kojeg potječe termin „eko-košer“, kojim Waskov želi osvijetliti povezanost čovjekova odnosa prema svijetu prirode i socijalnog odnosa prema marginalnim i bolesnima u društvu. Za njega je ekologija nužno socijalna zbilja, štoviše ekologija je neopoziva sastavnica dubljeg i strastvenijeg nastojanja oko pravde, što u sebe nužno uključuje uspostavljanje samokontrole, uspostavljanje mjere u materijalnom uživanju, razvoj održivog gospodarstva i solidarnog zajedništva.

Na koncu, važno je istaknuti da židovski govor o spasenju Izraela svoj vrhunac ima u govoru o Božijem stvaranju novog neba i nove zemlje odnosno spasenju svega stvorenog: „Jer, evo, Ja stvaram novo nebo i novu zemlju.“ (Iz 65, 17). Dakle, iz Božijeg spasiteljskog plana nije isključena ni priroda!

Ekološki kapital kršćanstva

Ponovno rasplamsavanje zapostavljene vjerničke svijesti spram odgovornosti prema okolišu kod kršćana posljednjih je desetljeća potaknula sve veća svijest o globalnoj ekološkoj krizi, no ništa manje i kritika da je kroz dosadašnju povijest dominantno tumačenje biblijskih izvješća o stvaranju bitno doprinijelo razvoju globalne ekološke krize, ponekad u izvorno religijskom ključu, ponekad u sekulariziranom ključu, a nerijetko uporedo i u jednom i u drugom ključu, čega je eklatantan primjer zasigurno i kolonijalistička povijest Evrope.

Dakle, kršćani danas priznaju da je biblijsko izvješće o stvaranju (Post 1, 26–27), koje za čovjeka koristi oznaku „slike Božije“, zajedničku židovskoj i kršćanskoj tradiciji, kroz povijest zloupotrebljavano za opravdavanje ljudske sebične dominacije nad prirodom, koja je u naše vrijeme prerasla u njezino razaranje i bezgranično iskorištavanje. No, čitajući iznova spomenuto biblijsko izvješće o stvaranju uz pomoć savremene povijesno-kritičke metode, kršćani su istodobno shvatili da to izvješće izvorno ne govori o čovječanstvu kao apsolutnom gospodaru

nad prirodom nego o čovječanstvu kao Božijem partneru i upravitelju stvorenog svijeta. Doista, počevši od izvješća o stvaranju, Stari zavjet ne gleda na stvorenje kao da je ono u čovjekovu posjedu nego je povjereno čovječanstvu na očuvanje i njegovanje.¹² Polazeći od tako shvaćenog biblijskog izvješća o stvaranju, kršćanski će teolog B. DeWitt razabrati četiri temeljna ekološka načela, koja su izravna posljedica kršćanskog nauka o stvaranju:

1. „Načelo očuvanja zemlje’: kao što Stvoritelj čuva i održava čovječanstvo, tako i čovječanstvo mora čuvati i održavati Stvoriteljevo stvorenje;
2. ‘Načelo sabata’: stvorenju treba dopustiti da se njegovi resursi oporave od ljudskog iskorištavanja;
3. ‘Načelo plodnosti’: treba uživati, ali ne i uništavati plodnost stvorenja;
4. ‘Načelo ispunjenja i granica’: postoje granice u ulozi čovječanstva u stvorenju, a postavljene granice trebamo poštovati.“¹³

Pored toga, važan poticaj za poštivanje prirode za kršćane predstavlja i specifično kršćanski sastojak nauka o stvaranju. Naime, Novi zavjet uspostavlja vezu Krista i sveukupnog stvorenja. Krist je onaj u kome je, po kome je i za koga je sve stvoreno (Kol 1, 16). Krist je, prema Novom zavjetu, „savršena slika Boga nevidljivoga“ (2 Kor 4, 4) i „prvorodenac svakog stvorenja“ (Kol 1, 15). Dakle, čovjek se, zajedno sa cjelokupnim stvorenjem, samom prirodom, treba preobražavati po uzoru na Krista, savršenu sliku Boga nevidljivoga, njoj se suobličavati. Prema kršćanskom uvjerenju, baš iz tog razloga, u Božije spasiteljsko djelo učinjeno u Kristu nije uključeno samo čovječanstvo nego cjelokupno stvorenje, svekolika priroda i kosmos. Tako se sva stvorenja, zajedno s čovjekom, „nalaze u porođajnim mukama sve do sada“ (Rim 8, 22) očekujući da budu oslobođena ropstva raspadljivosti prema obećanju koje je Bog čovječanstvu dao u Kristu. Dakle, konačna svrha cjelokupnog stvorenja i čovjeka je eshatološka proslava, a ne propast. Na koncu, sama kršćanska vjera u utjelovljenje priskrbljuje bezmjernu božansku potvrdu

¹² Usp. Alister E. McGrath, *Uvod u kršćansku teologiju*, Ex libris, Rijeka, 2007, str. 301–302.

¹³ *Isto*, str. 302.

vrijednosti i dobrote prirode, svega stvorenog, pa je nezamislivo da kosmos, počašćen utjelovljenjem, bude predat ništavilu.¹⁴

Naravno, i sam Isus u svojim nastupima opisanim u Evanđeljima upućuje na to da se očinsko-majčinska Božija skrb, očitovana kao nježnost i milosrdnost, ne odnosi samo na čovjeka nego da u sebe uključuje i sve stvoreno: travu, ljiljane ili vrapce (Mt 6, 25–28). Isusov primjer ni u kojem slučaju ne pruža opravdavanje za čovjekovu sebičnost i usko-grudnost, izvorni čovjekov grijeh, niti onda kad je u pitanju naš odnos spram stvorenog svijeta.

Zanimljivo je da bogata kršćanska tradicija oduvijek bilježi i primjere svetaca „kozmičke duhovnosti“, a njihovu duhovnu braću i sestre moguće je dakako naći i u židovstvu i islamu, naročito u okrilju židovskog i islamskog misticitizma. Nadaleko je poznat, čak izvan granica kršćanstva, sv. Franjo Asiški (1181–1226), kojeg je 1979. papa Ivan Pavao II proglasio zaštitnikom i pobornikom ekologije. Franjo osjeća jedinstvo sa stvorenim. U svemu stvorenom, živom ili neživom, Franjo nošen ljubavlju prema Kristu prepoznaje brata i sestru. Osjećajući divljenje i vjerničku radost nad svim stvorenim, Franjo se stvorenjima približava u nježnosti bez želje da bilo koje stvorenje posvoji ili prisvoji sebi. Stvorenja pripadaju Stvoritelju, a za Franju su ona, ostajući slobodna, put prema Bogu, objava Božijeg veličanstva i izvor hvalospjeva Bogu. Svijet je za Franju mjesto na kojem slavimo Boga, kuća u kojoj susrećemo Boga, most do Boga. Vjernički osjećaj srodnosti sa zemaljskim stvorenjima u Franji je bio toliko jak da je preživio do danas u predivnim legendama. Franjo uklanja crva s puta da ne bude zgažen, izmiruje vuka i stanovnike jednog sela, spašava ovce od klanja, propovijeda pticama i ribama.¹⁵

No, i pravoslavna je kršćanska tradicija sačuvala sjećanje na svece, koji su poput sv. Franje čistim očima vidjeli Božije tragove u stvorenom svijetu, učeći ljude da preko prirode vide Boga. Takav je primjerice Silvan s monaške gore Atos, poznat po skakanju od radosti zbog ljepote vidljivog svijeta. Poučavao je vjernike da je znak božanske milosti čovjekova sposobnost opažanja i divljenja ljepoti prirode. Poput sv. Franje i Silvan je osjećao sućut sa svim stvorenjima, čak i s prerano otrgnutim

¹⁴ Usp. *Isto*, 301–303.

¹⁵ Usp. Božo Vuleta & Ante Vučković (ur.), *Odgovornost za život – Zbornik radova sa znanstvenog simpozija održanog u Baškoj Vodi od 1. do 3. listopada 1999*, Franjevački institut za kulturu mira, Split, 2000.

listom s grane. Serafino Sarov, sv. Franjo ruskog svijeta, boraveći u molitvi u ruskim šumama, naučio je jezik stvorenja, jezik životinja i biljaka, slušajući njihovu hvalu Bogu i razgovarajući s njima. Bio je prijatelj sa svim šumskim životinjama, koje su rado posjećivale njegov molitveni šumski zaklon, osobito s velikim medvjedom, kojeg je Serafino slao po sač s medom kako bi pogostio pobožne posjetitelje.¹⁶

Nema sumnje da su ovakve svetačke osobnosti kršćanske tradicije oživljavale na mističan način kršćansko patrističko uvjerenje da je i sam stvoreni svijet uz Bibliju jedna vrsta objave Božije ljudima odnosno sveti trag Božiji – sakrament. Do istih je zaključaka došao, oslanjajući se poglavito na razum, srednjovjekovni katolički teolog i svetac Toma Akvinski (1185–1226). Bog je, prema njemu, tako usko povezan sa svojim stvorenjem da čovjek svojim razumom preko stvorenog može spoznati Stvoritelja. U svakom stvorenju se nalazi „neki znak sličnosti Bogu“, „trag Božijeg postojanja“ i „slika Božije darežljivosti“. Upućena na svoj Iskon, sva stvorenja posjeduju svoje dostojanstvo i sva su dobra. Naklonost Božija prema stvorenjima još je više potcrtana utjelovljenjem, pa čovjekov odnos prema stvorenom svijetu uvijek mora biti potvrđan.¹⁷

Novi zavjet, posve u duhu starozavjetne vjere u Boga Stvoritelja, završava podsjećanjem na prvotni Božiji plan namijenjen planeti Zemlji, štoviše čitavom kosmosu: Zemlja treba postati Božije prebivalište. O ostvarenju tog plana u punini vremena, kad će Bog stvoriti novo nebo i novu zemlju (Otk 21, 1), govori novozavjetna knjiga Otkrivenja: „Evo stana Božijeg među ljudima! On će stanovati s njima: oni će biti njegov narod, i on sam, Bog, bit će s njima. On će otrti svaku suzu s njihovih očiju. Smrti više neće biti; neće više biti ni tuge, ni jauka, ni boli, jer stari svijet prođe.“ (Otk 21, 3–5). Tada će ljudi, kao istinske Božije svetinje, moći zajedno predstavljati Boga pred zemljom i zemlju pred Bogom, kušajući Boga u svim stvarima i uzimajući sve stvari u sjaju njegove ljubavi, kako to zapaža veliki protestantski teolog J. Moltmann.¹⁸

U tom se kontekstu s pravom svako kršćansko nastojanje oko zaštite

¹⁶ Usp. Alen Kristić, *Sveti Franjo i pravoslavlje: Zaboravljena srodnost*, u: Alen Kristić, Prognani u zaborav: Fragmenti o pozitivnom potencijalu religioznog, Synopsis, Zagreb & Sarajevo, 2016, str. 339–346.

¹⁷ Usp. Richard Rohr, *Warum katholisch?*, Herder, Freiburg & Basel & Wien, 1991.

¹⁸ Usp. Jürgen Moltmann, *Korak dvijetisućite godine: Napredak i ponor*, u: Rosino Gibellini (ur.), *Teološke perspektive za XXI stoljeće*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2006, str. 29–50.

okoliša može okarakterizirati ne samo svojevrsnim bogoslužjem nego i partnerstvom s Bogom u otkupiteljskoj preobrazbi svijeta, čiji će vrhunac biti objelodanjen u posljednja vremena, a on će u sebe uključivati i sva ljudska nastojanja oko dobra, pa i ona ekološka. Tako se u mnogim dokumentima kršćanskih crkava, pojedinačnih i ekumenskih, sve češće podsjeća kršćane na vjerničku odgovornost prema stvorenom svijetu, traži se obraćenje od mentaliteta rastrošnosti prema mentalitetu skromne upotrebe zajedničkih prirodnih dobara.

Što se tiče katoličke tradicije, već II vatikanski koncil, naglašava autonomiju stvorenog svijeta u *Gaudium et spes* (broj 36), ističući pritom da čovjek u znanstvenim istraživanjima i korištenju prirodnih dobara mora poštovati sklad, koji je Bog utisnuo u prirodu. Veliki doprinos razvoju ekološke svijesti kod katolika dao je papa Ivan Pavao II. Od njega potiče enciklika, koja je posebno osjetljiva za ekološka pitanja, *Sollicitudo rei socialis* iz 1987. U toj enciklici Ivan Pavao II podsjeća da je u pozadini ekološko-socijalnih problema ljudska „žed za vlašću“ i „pohlepa za dobitkom“. U svojim nastupima papa Ivan Pavao II često je govorio o potrebi sazrijevanja ekološke odgovornosti vjernika, promjeni razmišljanja i ponašanja, a što treba izvirati iz vjere u Boga Stvoritelja. Smatrajući da je preduvjet čovjekova mira s prirodom, čovjekov mir s Bogom, taj je papa ustrajno povezivao pitanje ekoloških vrijednosti i socijalne pravde. Za njega je ekološka kriza predstavljala zajedničku odgovornost čitavog čovječanstva.¹⁹

Na toj se pozadini posljednjih desetljeća razvila i ekoteologija, u čije se preteče mogu ubrojiti teolozi poput A. Schweitzera, P. Teilhard de Chardin, Leonardo Boff i J. Moltmann, ali i pokret ekokatolika, naročito razvijen u SAD-u. Za očekivati je da će ekološka strujanja u kršćanskoj tradiciji, naročito kod katolika, dodatno ojačati ekološka enciklika pape Franje *Laudato si* iz 2015, koja, uz snažan socijalni naboj, zagovara „cjelovitu ekologiju“ i saradnju svih ljudi u području zaštite okoliša.²⁰

¹⁹ Usp. Ivan Pavao II, *Socijalna skrb*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998.

²⁰ Usp. Papa Franjo, *Laudato si: Enciklika o brizi za zajednički dom*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015.

Ekološki kapital islama

U islamskoj je tradiciji od samih početaka nazočna svijest o čovjekovoj odgovornosti za prirodu, koja je prema islamskom shvaćanju mjesto na kojem se očituje božanski život. Kao što se kur'anske rečenice nazivaju ajetima odnosno znakovima, tako i Kur'an prirodne fenomene naziva ajetima odnosno znakovima. Dakle, i ajeti Kur'ana i ajeti prirode upućuju na postojanje Boga, pa se na temelju toga u islamskoj tradiciji govori o „prirodi kao Kur'anu koji šuti“ i „Kur'anu kao prirodi koja govori“.²¹

Priroda je prema Kur'anu savršeno skladna i bez nedostataka (Q, 67: 3). Kao stvorenje Božije, ona je mjesto očitovanja i djelovanja Stvoriteljevih imena i svojstava. Uzet u cjelini, Kur'an opisuje prirodu kao jednu konačnu teofaniju, koja Boga istodobno i skriva i otkriva. Mnoga su kur'anska poglavlja nazvana prema životinjama ili nebeskim tijelima (*Krava, Pčela, Mravi, Pauk, Zvijezda, Mjesec ili Zora*). Štoviše, prema Kur'anu, konačna i istinska životna sredina, u kojoj čovjek živi, i nije ništa drugo do sam Bog – „A Allahov je istok i zapad; kuda god se okrenete, pa – tamo je Allahova strana – Allah je, zaista neizmjerljivo dobar i On sve zna“ (Q, 2: 115) – jer se Bog u Kur'anu opisuje kao Sveobuhvatni (El-Muhit): „Allahovo je ono što je na nebesima i ono što je na Zemlji! On je taj koji obuhvata sve!“ (Q, 4: 126).²²

Dakle, čovjek je kao biće prirode istodobno i baš zbog toga biće uronjeno u božansku sveobuhvatnost, pa je neizbježan zaključak da je čovjekovo razaranje prirode, kao njegove neposredne životne sredine, uvijek ne samo rezultat čovjekovog zaborava Boga nego i napad na samog Boga kao čovjekove istinske i konačne sredine koja ga obuhvaća i u kojoj prebiva. U tom smislu, sjećati se Boga neizostavno znači biti u stanju vidjeti Ga posvuda i posvuda iskusiti Njegovu nazočnost kao Sveobuhvatnog (El-Muhit), pa tako i u stvorenom svijetu.

Naravno, i u Kur'anu povlašteno mjesto zauzima čovjek kao Božiji namjesnik i namjesnica (halifa) na Zemlji (Q, 2: 30 i 6: 165). No, premda je priroda „podvrgnuta“ čovjeku (Q, 22: 65), to ne znači da je čovjek, kao

²¹ Usp. Dževad Hodžić, „Islamski religijski osnovi za svjetsku ekološku etiku“, u: Dževad Hodžić (ur.), *Etika - Uvod u islamsko i zapadno etičko mišljenje*, FIN, Sarajevo, 2005, str. 273–274.

²² Usp. *Isto*, str. 275.

namjesnik i namjesnica Božija, gospodar prirode. Vlast nad svime, pa i nad prirodom, ostaje u Božijoj ruci (Q, 36: 83), a čovjek je, kao namjesnik ili namjesnica Božija, odgovoran za prirodu. Kao i u svemu, čovjek je dužan čuvati mjere odnosno ravnotežu u prirodi.

Premda to ne čini ljudskim jezikom, i priroda, baš kao i čovjek, slavi Boga (Q, 22: 18). Iz tog razloga, prema islamskom shvaćanju, čak i priroda posjeduje svoja prava, čije je izvorište sam Bog. Na temelju prava darovanih od Boga, priroda je i objekt ljudskih dužnosti. Tako je čovjeku zabranjeno prekomjerno uživanje u prirodnim dobrima (Q, 7: 31) i samovoljno razaranje uspostavljenog reda u prirodi (Q, 7: 85). Zajedno s drugim za život prijeko potrebnim resursima, voda se mora čuvati kao zajedničko dobro (Q, 54: 28), što je sve relevantnije s obzirom na porast broja ljudi, koji ne mogu doći do pitke vode. U svakom slučaju, čovjekova dužnost je odnositi se prema prirodi s ljubavlju i strahopoštovanjem, a prema svim bićima blago i sa samilošću. Zanimljivo je spomenuti i islamski „ekološki lik“ spomenut u Kur'anu, „zelenog“ čovjeka, odnosno, čovjeka Prirode, vječno mladog Hidra, čije je prebivalište Priroda: „Kada i gdje bi Hidir klanjao namaz, sve bi oko njega ozelenjelo.“²³

Dakako, u njegovanju ekološke svijesti muslimana veliku je ulogu odigralo usmeno predanje o izrekama i djelima Poslanika, ekološkim sadržajem protkani hadisi. Doista, veliki broj sačuvanih hadisa svjedoči o velikoj Poslanikovoju svijesti i osjetljivosti za čovjekove dužnosti spram prirode. Ne treba zaboraviti ni to da je početak objave, koja je spuštena Muhammedu, smješten u prirodno okruženje, poblize pećinu, koja se nalazila u brdima izvan Meke.

Za ekološku svijest muslimana posebno je važna Poslanikova izreka (Buhari I, 133), u kojoj se čitava Zemlja opisuje kao jedna džamija (mesdžid). Dakle, sva je Zemlja sveta i ispunjena svetim. A koliko je Poslanikova ekološka svijest bila istančana, pokazuje njegova zabrana vjernicima da rasipaju vodu, pa čak i pri umivanju prije molitve, a istodobno i stav da osnovni prirodni resursi ne smiju biti privatno vlasništvo nego zajedničko dobro: „Muslimani na jednake dijelove dijele tri stvari: vodu, pašnjake i vatru“. Sve to upravo u naše dane kad smo svjesniji ne samo ograničenosti prirodnih resursa nego i njihove prekomjerne potrošnje poprima dodatnu i dramatičnu težinu s dalekosežnim ne samo ekološkim nego i socijalnim odnosno političkim konotacijama.

²³ Usp. *Isto*, str. 274–275.

Nadalje, veliki broj sačuvanih izreka govori nam i o Poslanikovoј svijesti o pravima životinja, što je sve prisutnija tema i u kršćanskim teološkim promišljanjima. Kad se domaće životinje ubijaju za hranu, Poslanik traži da se to čini brzo i s oštrim nožem kako bi se izbjegla nepotrebna patnja životinja. Zabranjuje da se životinje ubijaju isključivo zarad njihove kože, kao i lov iz zabave ili sportskog nagnuća. Često opominje vjernike da ne opterećuju svoje kamile i magarce. Potičući vjernike da sade drveće i kultiviraju zemlju, Poslanik to čini uzimajući u obzir ne samo priskrbljivanje hrane za ljude nego i za ptice i druge životinje (Buhari 3, 513). A o Poslanikovoј svijesti o neraskidivoј povezanosti prirode i čovjeka svjedoči dojmljivo i ova izreka: „Mi volimo brdo Uhud, brdo Uhud voli nas.“²⁴

Naravno, ne manjka velikana muslimanske povijesti, za koje se može reći da su pokazivali veliki stupanj ekološke svijesti, a u tom sklopu posebno mjesto zauzimaju zasigurno sufije i sufijke. Tako halifa Abu Bekr obavezuje vojsku da se za vrijeme vojnih pohoda brine za djecu, žene, starce i doseljenike. No, tome nadodaje i obavezu da ne diraju životinje i biljke, pa čak ni onda kad su nužne za prehranu. Učenjaku Muhammedu Jusuf as-Senušiju iz XV st., pripisuju se pak ove riječi: „Neka mi Allah oprašta stotinu puta, ali njegovo najveće milosrđe sačuvano je za one koji su čuvali najmanja stvorenja.“²⁵

U islamskom svijetu vremenom su neke životinje postale gotovo dio vjerske zajednice, kao što su to lastavica, konj, kamila ili mali žuti mravi. O vrijednosti životinja govore i mnoge poslovične muslimanske izreke, primjerice: Kad pjeva, lastavica čita Kur'an; konj, kao plemenita životinja, posjeduje nešto od dostojanstva, koje je Bog udijelio čovjeku; vjernici poznaju 99 „lijepih imena Allahovih“, a kamila 100. Kao primjer razvijene ekološke svijesti, zajednički svim šerijatskim školama, može se navesti i već zarana ustanovljena institucija zaštićenih zona kako bi se sačuvalo drveće i divlji život, što odgovara savremenim institucijama zaštićenih parkova prirode i brizi za biološku raznolikost.²⁶

Da je izvorno islamsko osjećanje prirode obilježeno sviješću o zajedništvu čovjeka i prirode, na to upućuje upravo ekološki shvaćeno

²⁴ Usp. *Isto*, str. 275–276.

²⁵ Usp. „Priroda (ekologija)“ u: *Leksikon temeljnih religijskih pojmova: Židovstvo - kršćanstvo - islam*, str. 388.

²⁶ Usp. *Isto*.

temeljno islamsko učenje o „tewhidu“, doktrini o Božijoj jedincatosti i jedinstvu. Na temelju „tewhida“, prirodu i sve u njoj trebamo doživljavati kao Cjelinu i Jedinstvo. Unatoč različitim oblicima života, čovjek i sve drugo unutar prirode povezano je i uključeno u jedan jedincati i zajednički identitet.²⁷

Pored oživljavanja i prisjećanja ekološke mudrosti položene u islamsku tradiciju, pred savremenim muslimanima je i izazov življenja klasičnih islamskih kreposti u području odnosa spram okoliša. Krepost mjere i sklada trebala bi primjerice biti poticaj za umjereno iskorištavanje prirode, koje neće narušiti njezinu ravnotežu. Hrabrost poziva za društveno odgovorno i javno zalaganje muslimanskih vjernika i vjernica za ekološke vrijednosti. Dakako, u tom kontekstu bilo bi važno dinamično i kreativno redefinirati izvornu sveobuhvatnost islamskih koncepcija poput koncepcije „halala“, pobliže ona se više ne bi smjela shvaćati reduciranom na obredno ili puko odsustvo ove ili one stvari, nego u svojoj izvornoj punini zajedno s njezinim socijalnim i ekološkim sastavnicama, dakle „halal“ je istom i jedino ono što je načinjeno bez ugrožavanja nečijih socijalnih prava i bez ugrožavanja okoliša.²⁸ U konačnici, izazov je zaboraviti prirodu kao zaboravljeni dio nas samih.

Kad je riječ o razvoju vjerničke ekološke svijesti kod muslimana u prošlom stoljeću, posebno mjesto od 1960-ih zauzima islamski mislilac Seyyed Hossein Nasr, autor knjige „Čovjek i priroda: duhovna kriza savremenog čovjeka“ iz 1967. god. Danas je za to zaslužan i reformski mislilac Tarik Ramadan. Sve do sada rečeno na koncu je dovelo i do savremenog pokreta ekomuslimana, čiji je paradigmatičan predstavnik Fazlun Khalid.²⁹

Na kraju, zanimljivo je kao poučan primjer navesti i to da je jedan domaći musliman još u XVIII stoljeću napisao djelo prožeto ekološkom sviješću, „Traktat o samilosti i sažaljenju spram živih stvorenja“, a riječ je o Mustafi, sinu Muhameda iz Prusca.³⁰

²⁷ Usp. Dževad Hodžić, *Islamski religijski osnovi za svjetsku ekološku etiku*, str. 275.

²⁸ Usp. Tariq Ramadan, *Radikalna reforma*, CNS & El-Kalem, Sarajevo, 2011, str. 265–294.

²⁹ Usp. <http://www.ifees.org.uk/about/the-founder/>

³⁰ Usp. Dževad Hodžić, *Islamski religijski osnovi za svjetsku ekološku etiku*, str. 277.

Proročki oživotvoren ekološki kapital

Da je moguće pronaći ekološki kapital unutar židovstva, kršćanstva i islama i da ga je – a upravo je to ono najvažnije – moguće pretočiti u učinkovite, održive i za dijalošku saradnju otvorene oblike borbe za očuvanje okoliša, u prilog toga više i uvjerljivije od upiranja prsta u spise svetih religija i teološke elaboracije svjedoče savremene vjernice i vjernici, čija se vjernička i općenito ljudska vjerodostojnost upravo i prije svega očituje u neustrašivoj borbi protiv uništavanja okoliša i s njom uvijek neizostavno povezane socijalne nepravde i nasilja, pa čak i po cijenu svjesnog riskiranja i žrtvovanja vlastitog života.

Iz mnoštva takvih doista autentičnih vjernica i vjernika, na ovom ćemo mjestu izdvojiti dvije žene, i to u svijesti da one simboliziraju mnoge vjerom nadahnute borce i borkinje za ekološku i socijalnu pravdu, čija herojska nastojanja vjerovatno nikada neće dospjeti na naslovnice svjetskih novina, no baš njihova žrtva posvećuje stvoreni svijet i bit će jedan od stupova eshatološkom milošću Stvoritelja preobraženog svijeta, o čemu, uza sve razlike, složno svjedoče i židovstvo i kršćanstvo i islam.

Prva je katolička redovnica Dorothy Stang³¹, koja je usred Amazonije razvijala model socijalne ekologije, utemeljen na uzajamnosti doseljenika, starosjedioca i prašume i povezan sa zahtjevom pravedne raspodjele resursa, naročito zemlje. Na taj je način proročki stala na put brazilskoj ekološkoj mafiji, na čijoj je strani bio čak i sam politički vrh zemlje, pa je 2005. god. u sedamdeset i trećoj godini života brutalno likvidirana, no njezin krik, nerijetko ispisan i na majicama, koje je nosila „Smrt šume je i kraj našega života!“ i dalje nadahnjuje borce i borkinje za ekološku i socijalnu pravdu, i to ne samo u Brazilu.

Druga je Wangari Muta Maathai³², prva afrička žena koje je 2004. godine dobila Nobelovu nagradu za mir, i to na temelju zalaganja za „održivi razvoj, mir i demokraciju“ u Keniji. Nadahnuta istodobno kršćanskim ekološkim kapitalom i ekološkim kapitalom starosjedilačkih religija, Maathai je pošlo za rukom u Keniji provesti sveobuhvatnu

³¹ Usp. Alen Kristić, „Dorothy Stang: Odgovornost kršćana za ekološku krizu“, u: Alen Kristić, *Prognani u zaborav: Fragmenti o pozitivnom potencijalu religioznog*, str. 95–102.

³² Usp. Alen Kristić, „Wangari Muta Maathai: Ekologija kao sisanje mira“, u: Alen Kristić, *Graditeljice mira: Društveno-politički angažman dobitnica Nobelove nagrade za mir*, TPO fondacija, Sarajevo, 2012, str. 219–240.

„zelenu revoluciju“, u kojoj su se u jedno spojile borba za zaštitu okoliša, borba za ljudska, a naročito ženska ljudska prava, borba za demokratizaciju društva, borba za nenasilno rješavanje sukoba i borba za socijalnu pravdu, i upravo u tome po svoj prilici leži i tajna njezine nenasilne „zelene revolucije“ pred kojom je na koncu kapitulirao i diktatorski režim.

Sve to znači da i u našoj zemlji trebamo vjernice i vjernike, koji će kreativno oživjeti ekološki kapital svoje religije, koji će kao poduzetnici ekološki poslovati, a kao političari promicati zelene politike. Trebamo vjerske poglavare i službenike koji će neustrašivo podići glas protiv poduzeća koja uništavaju okoliš i korumpiranih političara koji to dopuštaju.

Ne bi se više smjelo dogoditi da ekološke borkinje i borci u našoj zemlji, poput junakinja iz Krušnice, ostanu usamljene – bez solidarnosti vjernica i vjernika i otvorene podrške vjerskih poglavara!

Ecology as the greatest religious challenge in the 21st century

On the occasion of the Seventh Session of the Parliament of World Religions and the Expansion of the “Declaration on the World Ethos”

Summary

During the Seventh Session of the Parliament of World Religions in Toronto at the end of last year, the “Declaration on World Ethos” was expanded by a chapter on voluntary commitment to a culture of sustainability and care for the Earth, based on the old guidelines common to all religious, spiritual and cultural traditions of humanity: you must not be greedy! Or formulated positively: Think of the good of everyone! In this way, the participants of the Seventh Session of the Parliament of World Religions suggested that ecology would be the biggest challenge of humanity in the 21st century. On this trail, this essay pleads for the urgent development of awareness that in this way ecology becomes the biggest challenge for world religions as well in the 21st century. In that sense, religious men and women should make utmost efforts to re-discover, largely forgotten, ecological capital in their own religious tradition and to begin to re-acquire it by streaming it into concrete and creative forms of environmental protection, open to cooperation with various ecological actors of a religious and non-religious profile in the spirit of self-criticism and teaching. In this conviction, the essay provides initial insights into the ecological capital of Judaism, Christianity and Islam, with illustrative

indications what of the ecological capital of Judaism, Christianity and Islam is particularly relevant in view of contemporary forms of ecological crime, which is inseparably linked to an increasing social misery and armed conflict in the world. The essay ends with the pointing at two women, believers, inspired by their own religious tradition and with the skillful use of various ecological resources, to become prominent fighters for ecological justice, and thus also human rights activists, women's rights in particular, as well as fighters for social justice, democratization, reconciliation and non-violence. In their figures, essential components of the authentic portrait of each man and woman believer in the 21st century are reflected. First of all, it is the notion that ecological awareness poured into real forms of struggle for environmental protection is not a superfluous addition to a believer's existence but one of its most indispensable, socially responsible outgrowths, without which every speech on authentic faith in the future will be rightfully shown as a mere lie, for purpose of self-denial or deceiving of others doesn't matter.